NEMIS TILIDA SO‘Z YASALISHI VA KOMPOZITSIYA HODISASI NIMA UCHUN NEMIS TILIDA JUDA UZUN QO‘SHMA SO‘ZLAR HOSIL QILISH MUMKIN?

Jo’raboyeva Nozima Alisher qizi
Samarqand davlat chet tillar instituti
Roman german tillari fakulteti
Nemis filologiyasi yo’nalishi
2401-guruh
Ilmiy rahbar: Primkulova.Sadoqat

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis tilida so‘z yasalish jarayoni, xususan, kompozitsiya hodisasi va qo‘shma so‘zlarning shakllanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Nemis tili yangi leksik birliklarni hosil qilishning sermahsul usullariga ega bo‘lib, ularning ichida kompozitsiya alohida o‘rin egallaydi. Tadqiqotda nemis tilida ikki yoki undan ortiq mustaqil leksik birlikning birikishi orqali yangi so‘z hosil qilish mexanizmi, qo‘shma so‘zlarning strukturaviy va semantik xususiyatlari hamda ularning zamonaviy nemis tilidagi qo‘llanish doirasi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, nemis tilida juda uzun qo‘shma so‘zlarning shakllanishiga imkon beruvchi grammatik va morfologik xususiyatlar tahlil qilinadi. Maqolada kompozitsiyaning nafaqat yangi tushunchalarni nomlash, balki tilning iqtisodiyligi, aniqligi va kommunikativ imkoniyatlarini ta’minlashdagi o‘rni ham yoritiladi. Bundan tashqari, qo‘shma so‘zlarning turli turlari, ularning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi semantik munosabatlar va zamonaviy ijtimoiy hamda texnologik jarayonlar ta’sirida yangi kompozit birliklarning paydo bo‘lishi misollar asosida ko‘rsatiladi. Tadqiqot natijasida nemis tilidagi uzun qo‘shma so‘zlar tilning murakkabligi emas, balki uning yuqori darajadagi so‘z yasash produktivligi va yangi tushunchalarni aniq ifodalash imkoniyatining natijasi ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: nemis tili, so‘z yasalishi, kompozitsiya, qo‘shma so‘z, morfologiya, leksik birlik, so‘z yasash, semantik munosabat, til produktivligi, zamonaviy nemis tili.

Abstract. This article analyzes word formation in the German language, with particular focus on the phenomenon of composition and the structural characteristics of compound words. German possesses highly productive mechanisms for creating new lexical units, among which compounding occupies a particularly important position. The study examines the process of forming new words by combining two or more independent lexical units, as well as the structural and semantic characteristics of compounds and their use in contemporary German. Special attention is paid to the grammatical and morphological features that allow German to form exceptionally long compound words. The article also explores the role of compounding not only in naming new concepts but also in ensuring linguistic economy, precision, and communicative efficiency. In addition, different types of compounds, the semantic relationships between their constituent elements, and the emergence of new compound units under the influence of contemporary social and technological developments are analyzed through relevant examples. The study demonstrates that the formation of long compound words in German should not be regarded merely as a sign of linguistic complexity; rather, it reflects the high productivity of German word formation and its ability to express new and complex concepts precisely.

Keywords: German language, word formation, composition, compound word, morphology, lexical unit, word formation process, semantic relationship, linguistic productivity, contemporary German.

Аннотация. В данной статье анализируется словообразование в немецком языке, в частности явление композиции и особенности формирования сложных слов. Немецкий язык обладает высокопродуктивными способами образования новых лексических единиц, среди которых особое место занимает композиция. В

исследовании рассматривается механизм образования новых слов посредством соединения двух или более самостоятельных лексических единиц, а также структурные и семантические особенности сложных слов и сферы их употребления в современном немецком языке. Особое внимание уделяется грамматическим и морфологическим особенностям немецкого языка, которые позволяют образовывать чрезвычайно длинные сложные слова. В статье также освещается роль композиции не только в наименовании новых понятий, но и в обеспечении экономии языковых средств, точности и эффективности коммуникации. Кроме того, на конкретных примерах анализируются различные типы сложных слов, семантические отношения между их компонентами, а также возникновение новых композитных единиц под влиянием современных социальных и технологических процессов. В результате исследования обосновывается, что образование длинных сложных слов в немецком языке является не столько проявлением сложности языка, сколько отражением высокой продуктивности немецкого словообразования и его способности точно выражать новые и сложные понятия.

Ключевые слова: немецкий язык, словообразование, композиция, сложное слово, морфология, лексическая единица, словообразовательный процесс, семантические отношения, продуктивность языка, современный немецкий язык.

Nemis tilida so‘z yasalishi va kompozitsiya hodisasi: uzun qo‘shma so‘zlarning shakllanish xususiyatlari

Kirish

Tilning lug‘at tarkibi doimiy ravishda rivojlanib, jamiyatdagi yangi tushunchalar, hodisalar, texnologiyalar va ijtimoiy jarayonlarni ifodalash uchun yangi leksik birliklar bilan boyib boradi. Har qanday tilning rivojlanishida so‘z yasalishi muhim o‘rin tutadi. So‘z yasalishi orqali mavjud so‘zlardan yangi ma’noga ega bo‘lgan birliklar hosil

qilinadi va shu tariqa tilning nominativ, ya’ni borliqdagi narsa va hodisalarni nomlash imkoniyatlari kengayadi. Nemis tili ham yangi so‘zlarni hosil qilishning bir qancha samarali usullariga ega bo‘lib, ulardan eng mahsuldorlaridan biri kompozitsiya, ya’ni qo‘shma so‘z yasash hodisasidir.

Nemis tilining muhim xususiyatlaridan biri — ikki yoki undan ortiq mustaqil so‘zning birikishi orqali bitta yangi leksik birlik hosil qila olishidir. Masalan, *Haus* va *Tür* so‘zlari birikib, *Haustür* (“uy eshigi”), *Hand* va *Schuh* so‘zlari esa *Handschuh* (“qo‘lqop”) so‘zini hosil qiladi. Bunday birliklar nemis tilining lug‘aviy tizimida alohida so‘z sifatida ishlatiladi.

Kompozitsiya hodisasi nemis tilida shunchalik mahsuldorki, zarurat tug‘ilganda bir necha komponentni ketma-ket birlashtirish orqali juda uzun so‘zlar yaratish mumkin. Masalan, *Umweltschutzgesetz* (“atrofni muhofaza qilish to‘g‘risidagi qonun”) yoki *Krankenhausverwaltung* (“shifoxona boshqaruvi”) kabi birliklar bir nechta mustaqil komponentlardan tashkil topadi. Bu holat nemis tilining “juda uzun so‘zlardan iborat til” ekanligini emas, balki uning so‘z yasash tizimida kompozitsiyaning yuqori darajada produktiv ekanligini ko‘rsatadi.

Mazkur maqolada nemis tilidagi so‘z yasalishining umumiy xususiyatlari, kompozitsiyaning mohiyati, qo‘shma so‘zlarning turlari, ularning semantik va grammatik xususiyatlari hamda nemis tilida uzun qo‘shma so‘zlarning hosil bo‘lish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

1. Nemis tilida so‘z yasalishi tushunchasi

So‘z yasalishi — mavjud til birliklari asosida yangi leksik birliklarni hosil qilish jarayonidir. Nemis tilida so‘z yasalishining asosiy usullariga affiksatsiya, konversiya, qisqartirish va kompozitsiya kiradi. Ushbu usullar orasida kompozitsiya o‘zining mahsuldorligi va keng qo‘llanish doirasi bilan ajralib turadi.

Affiksatsiya orqali yangi so‘z mavjud so‘z negiziga prefiks yoki suffiks qo‘shish yordamida hosil qilinadi. Masalan:

arbeiten → Arbeiter

freundlich → Unfreundlichkeit

möglich → Unmöglichkeit

Biroq nemis tilining o‘ziga xos jihati shundaki, yangi tushunchalarni ifodalashda ko‘pincha bir nechta mustaqil so‘zlarni birlashtirish afzal ko‘riladi. Masalan:

Welt + Sprache → Weltsprache

Geburt + Tag → Geburtstag

Umwelt + Schutz → Umweltschutz

Sprache + Wissenschaft → Sprachwissenschaft

Shunday qilib, kompozitsiya nemis tilida yangi tushunchalarni ixcham va aniq nomlash imkonini beradi.

2. Kompozitsiya hodisasining mohiyati

Kompozitsiya ikki yoki undan ortiq mustaqil morfemik yoki leksik komponentning birikishi natijasida yangi so‘z hosil bo‘lish jarayonidir. Hosil bo‘lgan birlik *Kompositum* yoki *zusammengesetztes Wort* deb ataladi.

Nemis tilidagi qo‘shma so‘zlarning muhim xususiyati shundaki, ularning tarkibidagi komponentlar alohida holda ham mustaqil so‘z sifatida mavjud bo‘lishi mumkin. Masalan:

Buch + Handel → Buchhandel

Bu yerda *Buch* — “kitob”, *Handel* — “savdo” ma’nosini bildiradi. Ikki komponentning birikishi natijasida “kitob savdosi” ma’nosidagi yangi leksik birlik hosil bo‘ladi.

Yana bir misol:

Kranken + Haus → Krankenhaus

Krankenhaus so‘zi “kasalxona” ma’nosini anglatadi. Bu so‘zning semantik mazmuni uning tarkibiy qismlari bilan bog‘liq bo‘lsa-da, butun birlik sifatida yangi nominativ ma’no kasb etadi.

Nemis tilidagi kompozitsiyaning asosiy xususiyatlaridan biri — uning rekursivligi, ya’ni mavjud qo‘shma so‘zga yana boshqa komponentni qo‘shish imkoniyatidir. Masalan:

Schule → Schulbuch → Schulbuchautor → Schulbuchautorenkonferenz

Nazariy jihatdan komponentlar soni ortib borishi mumkin. Shu sababli nemis tilida juda uzun qo‘shma so‘zlar shakllanishi mumkin.

3. Nemis tilidagi qo‘shma so‘zlarning asosiy turlari

Nemis tilidagi qo‘shma so‘zlarni ularning tarkibiy qismlari va grammatik xususiyatlariga ko‘ra turli guruhlarga ajratish mumkin.

3.1. Ot + ot shaklidagi qo‘shma so‘zlar

Otlarning birikishi nemis tilida eng mahsuldor kompozitsiya modellaridan biridir. Masalan:

Haus + Tür → Haustür

Hand + Schuh → Handschuh

Bahn + Hof → Bahnhof

Schule + Buch → Schulbuch

Sommer + Ferien → Sommerferien

Bunday birliklarda odatda oxirgi komponent butun qo‘shma so‘zning grammatik jinsini va asosiy semantik kategoriyasini belgilaydi.

Masalan:

die Tür → die Haustür

der Schuh → der Handschuh

der Hof → der Bahnhof

Shuning uchun qo‘shma so‘zlarda oxirgi komponent ko‘pincha **Grundwort**, ya’ni asosiy komponent, undan oldingi qismlar esa **Bestimmungswörter**, ya’ni aniqlovchi komponentlar sifatida qaraladi.

3.2. Sifat + ot shaklidagi qo‘shma so‘zlar

Nemis tilida sifat va otning birikishi ham uchraydi:

Hoch + Haus → Hochhaus

Groß + Stadt → Großstadt

Alt + Stadt → Altstadt

Schnell + Zug → Schnellzug

Bu birliklarda birinchi komponent ikkinchi komponentning belgisini aniqlaydi.

3.3. Fe’l va ot asosidagi qo‘shma birliklar

Fe’l komponenti ishtirokidagi kompozitsiyalar ham nemis tilida keng tarqalgan:

schreiben + Tisch → Schreibtisch

fahren + Rad → Fahrrad

liegen + Stuhl → Liegestuhl

Bunday birliklar muayyan harakat, funksiya yoki vazifa bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalashga xizmat qiladi.

4. Nima uchun nemis tilida juda uzun so‘zlar hosil qilish mumkin?

Nemis tilida uzun qo‘shma so‘zlarning hosil bo‘lishi, avvalo, tilning morfologik va sintaktik imkoniyatlari bilan bog‘liq. Nemis tilida bir nechta ot yoki boshqa leksik birliklarni bir butun so‘z sifatida birlashtirish mumkin.

Masalan:

Umwelt + Schutz + Gesetz

→ Umweltschutzgesetz

Bu so‘z “atrofni muhofaza qilish qonuni” degan ma’noni anglatadi.

Yana murakkabroq misol:

Krankenhaus + Verwaltung + System

→ Krankenhausverwaltungssystem

Bu birlik “shifoxonani boshqarish tizimi” kabi tushunchani ifodalashi mumkin.

Bunday so‘zlarning uzunligi tasodifiy emas. Har bir komponent umumiy

ma’noga ma’lum bir semantik hissa qo‘shadi. Natijada murakkab tushuncha bitta leksik birlik orqali ifodalanadi.

Nemis tilida kompozitsiyaning muhim xususiyati — uning **rekursivlik** imkoniyatidir. Ya’ni mavjud qo‘shma so‘z yangi qo‘shma so‘zning tarkibiy qismiga aylanishi mumkin. Masalan:

Arbeit → Arbeitsplatz → Arbeitsplatzsicherheit → Arbeitsplatzsicherheitsgesetz

Shu tariqa tushuncha tobora aniqroq va torroq ma’noga ega bo‘lib boradi.

5. Kompozitsiyada semantik munosabatlar

Qo‘shma so‘zlarning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi munosabat har doim bir xil emas. Ular o‘zaro turli semantik munosabatlarga kirishadi.

Masalan, *Haus* + *Tür* birikmasida *Tür* asosiy tushuncha bo‘lib, *Haus* uning qaysi turdagi eshik ekanligini ko‘rsatadi. *Haustür* — “uy eshigi”.

Kinder + *Garten* birikmasida esa *Kinder* bog‘ning kimlar uchun mo‘ljallanganligini bildiradi: *Kindergarten* — “bolalar bog‘chasi”.

Wasser + *Flasche* → *Wasserflasche* birikmasida esa birinchi komponent idishdagi narsani bildiradi.

Demak, qo‘shma so‘zning umumiy ma’nosini tushunish uchun uning tarkibiy qismlarini alohida tarjima qilish yetarli bo‘lmasligi mumkin. Komponentlar o‘rtasidagi semantik munosabatni ham hisobga olish zarur.

6. Kompozitsiya va tilning iqtisodiyligi

Kompozitsiyaning yana bir muhim funksiyasi — tilning iqtisodiyligini ta’minlashdir. Murakkab tushunchani bir nechta alohida so‘z bilan ifodalash o‘rniga, nemis tilida ko‘pincha bitta qo‘shma so‘zdan foydalanish mumkin.

Masalan, *die Prüfung für Deutsch als Fremdsprache* kabi uzun so‘z birikmasi o‘rniga muayyan kontekstlarda *Deutschprüfung* kabi ixcham birliklardan foydalanish mumkin.

Bu xususiyat ayniqsa ilmiy, ma’muriy, huquqiy va texnik terminologiyada yaqqol namoyon bo‘ladi. Fan va texnologiya rivojlanishi natijasida yangi tushunchalar paydo bo‘lgan sari ularni nomlash uchun yangi kompozit birliklar hosil qilinadi.

Masalan:

Digitalisierung

Onlineunterricht

Videokonferenz

Datenschutzgesetz

Klimaschutzmaßnahmen

Umweltverschmutzung

Gesundheitsversorgungssystem

Ushbu birliklarning aksariyati zamonaviy jamiyatdagi yangi tushunchalarni ixcham va aniq ifodalashga xizmat qiladi.

7. Zamonaviy nemis tilida yangi qo‘shma so‘zlarning paydo bo‘lishi

Til jamiyatdagi o‘zgarishlarga bevosita bog‘liq. Yangi texnologiyalar, ijtimoiy munosabatlar va siyosiy-iqtisodiy jarayonlar nemis tilining lug‘at tarkibiga ham ta’sir ko‘rsatmoqda.

Ayniqsa raqamlashtirish jarayoni ko‘plab yangi kompozit birliklarning shakllanishiga sabab bo‘ldi:

Homeoffice

Onlineunterricht

Videokonferenz

Internetanschluss

Computerprogramm

Datensicherheit

Künstliche-Intelligenz-Systeme

Shuningdek, ekologiya va iqlim masalalari bilan bog‘liq so‘zlar ham ko‘paymoqda:

Klimawandel

Klimaschutz

Umweltschutz

Energieversorgung

Umweltverschmutzung

Bu misollar kompozitsiyaning faqat tarixiy hodisa emas, balki zamonaviy nemis tilida ham faol ishlayotgan so‘z yasash mexanizmi ekanligini ko‘rsatadi.

8. Uzun qo‘shma so‘zlarning afzalliklari va qiyinchiliklari

Uzun qo‘shma so‘zlar nemis tilida bir qator afzalliklarga ega. Birinchidan, ular murakkab tushunchalarni aniq nomlash imkonini beradi. Ikkinchidan, ular matnni takroriy so‘z birikmalaridan xalos qilib, terminologik jihatdan ixchamlashtiradi. Uchinchidan, qo‘shma so‘zlar yangi tushunchalar uchun tez va moslashuvchan nom yaratish imkonini beradi.

Biroq bunday birliklar til o‘rganuvchilar uchun qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Uzun so‘zning ma’nosini tushunish uchun uni tarkibiy qismlarga ajratish zarur.

Masalan:

Datenschutzgrundverordnung

so‘zini quyidagicha tahlil qilish mumkin:

Daten + Schutz + Grund + Verordnung

Har bir komponentni alohida tushunish orqali umumiy ma’noni aniqlash osonlashadi.

Shu sababli nemis tilini o‘rganayotgan talabalar uchun kompozitsiyani bilish nafaqat lug‘at boyligini oshirish, balki yangi so‘zlarning ma’nosini kontekstdan mustaqil ravishda taxmin qilish imkoniyatini ham beradi.

9. Kompozitsiyaning nemis tilining o‘ziga xosligidagi o‘rni

Nemis tilidagi kompozitsiya hodisasi uning tipologik va strukturaviy xususiyatlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Nemis tili yangi leksik birliklarni yaratishda mavjud materiallardan samarali foydalanadi. Bu jarayonda tilning morfologik tizimi, sintaktik munosabatlari va semantik imkoniyatlari o‘zaro bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Uzun qo‘shma so‘zlar nemis tilining “murakkabligi”ni bevosita anglatmaydi. Aksincha, ular nemis tilida tushunchalarni birlashtirish va ularni yagona nominativ birlik sifatida ifodalash imkoniyati yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Shu jihatdan kompozitsiya nemis tilining produktiv va moslashuvchan so‘z yasash mexanizmlaridan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari, kompozitsiya tilning jamiyatdagi yangi ehtiyojlarga moslashishida ham muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Yangi texnologiya, yangi kasb, yangi ijtimoiy hodisa yoki yangi ilmiy tushuncha paydo bo‘lganda, nemis tilida uni ifodalash uchun mavjud so‘zlarni birlashtirish orqali yangi birlik hosil qilish imkoniyati mavjud.

Xulosa

Nemis tilida so‘z yasalishi tilning lug‘aviy tizimini boyituvchi asosiy jarayonlardan biridir. Ushbu jarayonning eng mahsuldor usullaridan biri kompozitsiya bo‘lib, u ikki yoki undan ortiq leksik birlikning birikishi natijasida yangi so‘z hosil qilishga asoslanadi. Nemis tilida ot + ot, sifat + ot, fe’l + ot kabi turli modellarga asoslangan qo‘shma so‘zlar keng qo‘llanadi.

Nemis tilida juda uzun qo‘shma so‘zlarning hosil bo‘lishi tilning rekursiv va produktiv so‘z yasash imkoniyatlari bilan izohlanadi. Bir qo‘shma so‘z boshqa qo‘shma so‘zning tarkibiy qismiga aylanishi mumkin. Natijada murakkab tushunchalarni bitta leksik birlik orqali aniq ifodalash imkoniyati yuzaga keladi.

Kompozitsiya zamonaviy nemis tilida ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Aksincha, raqamlashtirish, texnologik taraqqiyot, ekologik muammolar va ijtimoiy

o‘zgarishlar natijasida yangi qo‘shma so‘zlar muntazam ravishda paydo bo‘lmoqda. *Klimaschutz*, *Datenschutz*, *Onlineunterricht*, *Videokonferenz* kabi birliklar bunga yaqqol misol bo‘la oladi.

Shunday qilib, nemis tilidagi uzun qo‘shma so‘zlarni tilning ortiqcha murakkabligi sifatida emas, balki uning yuqori darajadagi so‘z yasash produktivligi, nominativ imkoniyatlari va yangi tushunchalarni aniq ifodalash qobiliyatining natijasi sifatida baholash lozim. Kompozitsiya nemis tilining tarixiy taraqqiyotida ham, hozirgi zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarni qondirishda ham muhim va faol mexanizm bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fleischer, W., & Barz, I. (2012). *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache.* 4., völlig neu bearbeitete Auflage. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
2. Donalies, E. (2005). *Die Wortbildung des Deutschen: Ein Überblick.* 2., überarbeitete Auflage. Tübingen: Narr.
3. Eichinger, L. M. (2000). *Deutsche Wortbildung: Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
4. Altmann, H., & Kemmerling, S. (2005). *Wortbildung fürs Examen.* 2., überarbeitete Auflage. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
5. Barz, I., & Schröder, M. (Eds.). (2001). *Nominationsforschung im Deutschen: Festschrift für Wolfgang Fleischer zum 75. Geburtstag*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
6. Dudenredaktion. (2020). *Duden – Die Grammatik: Unentbehrlich für richtiges Deutsch.* 9. Auflage. Berlin: Dudenverlag.
7. Donalies, E. (2009). *Basiswissen Deutsche Wortbildung.* Tübingen: Francke.